

**POČÁTKY JEDNOTNÝCH ODBORŮ V ČESKÝCH ZEMÍCH
V POVÁLEČNÉM ROCE 1945 S PŘIHLÉDNUTÍM
K SOCIÁLNÍ PROBLEMATICE**

FRANTIŠEK ČAPKA

The creation of united trade unions in Czechoslovakia in post-war 1945 had its roots in the visions of illegal organisations at the end of the Protectorate. The entire organisational structure was based on the principles set out in the Košice government programme which stated that mass social organisations would not be formed for each political party separately, but as national, and therefore united, organisations. This had a fundamental influence in changing the overall character, position and calling that characterised the unions in the preceding pre-Munich period of the First Republic.

Key words: Trade union movement; Revolutionary Trade Union Movement; Central Council of Trade Unions; factory councils; trade union organisations; nationalisation; social issues.

Úvod

Poválečné období v Československu navazovalo na mimořádně dramatické události od třicátých let 20. století: těžkou a pustošivou velkou hospodářskou krizí a především druhou světovou válku, které hluboce zasáhly do života celých kontinentů, jeho zemí i jejich obyvatel. Uvedené události přinesly lidstvu vedle obrovských materiálních ztrát a obětí na životech i změny v myšlení a postojích lidí k budoucímu vývoji, který měl zabránit možnému opakování prožitého strádání a především válečných hrůz. Toto očekávání našlo ohlas jak u politiků, tak také u ekonomických a sociálních odborníků, kteří hledali kořeny těchto událostí. Proto již před válkou a zejména v letech války se jejich pozornost soustředila na řešení sociálně-ekonomických otázek. Východisko se spatřovalo v zabezpečení základních sociálních jistot, tj. nároku na práci a přiměřenou odměnu za ni, spolu se zárukou jistoty základních sociálních příjmů a nejnужnějších sociálních služeb. Těchto cílů bylo možné dosáhnout jen zvýšením úlohy státu v ekonomické a sociální oblasti.

Takové ekonomické a sociální myšlení se vyskytovalo za druhé světové války jak ve Spojených státech, tak zejména ve Velké Británii a významně ovlivňovalo také myšlenkový vývoj prezidenta Beneše a exilové vlády.¹ V díle *Demokracie dnes a zítra*, které Beneš dokončil v první polovině roku 1942 v Londýně (vyšlo v Praze 1999), se zamýšlel nad poválečným vývojem. Na základě kritiky liberální demokracie zdůraznil, že se tato teorie a praxe „*po dnešní světové válce do svých dřívějších pozic nemůže vrátit*“. Poukázal na to, že buržoazní demokracie neměla

¹ Podrobněji přiblíženo in KALINOVÁ, L.: *Společenské proměny v čase socialistického experimentu. K sociálním dějinám v letech 1945–1969*. Praha 2007, s. 25–30. Zvláštní pozornost autorka věnovala přiblížení názorů významného anglického ekonomu J. M. Keynesa (1883–1946), profesora na Univerzitě v Cambridgi. Jako guvernér Bank of England za druhé světové války formuloval britskou finanční politiku. Ve svém základním díle *Obecná teorie zaměstnanosti, úroku a peněz* (Praha 1963) se distancoval od klasické ekonomické teorie, podle níž volná soutěž, liberalizace cen, mezd a úspor vede automaticky k plné zaměstnanosti. Ukázal, že tato možnost je jen zvláštním případem tvorby a rozdělování národního důchodu. Prosazoval intervenci státu do ekonomiky podporou investic.

odvahu a schopnost důrazněji řešit hlavní sociální problémy, zejména problém nezaměstnanosti. Odvolával se na všeobecné mínění, že druhá světová válka přinese dalekosáhlé politické, sociální a hospodářské změny. Předpokládal, že dojde k revolucím nejen politickým, ale i sociálním a hospodářským. Benešova sociální orientace byla posílena vývojem myšlení nejen v západní Evropě, ale také i Rooseveltovým programem New Deal v USA. V duchu myšlenek o poválečném posílení úlohy státu Beneš zdůrazňoval, že nebude jiné cesty, než převzít část majetku do správy státu, že bude nutné zestátnit velký průmysl a také provést významné agrární reformy. S tím budou souviset i podstatné sociální změny. Nejvýznamnější sociální projekt byl za druhé světové války zpracován ve Velké Británii lordem Williamem Henrym Beveridgem.² Uvedené stručné poznámky dokumentují, že Benešovy názory prodělaly za války značný vývoj.

Beveridgův program a jeho mezinárodní ohlas s velkým zájmem sledoval československý exil v Londýně; z členů londýnské vlády to byl zejména Jaromír Nečas (v letech 1941–1942 ministr pro hospodářskou obnovu) a František Němec (v letech 1940–1944 nejdříve ministr sociální péče, od roku 1942 ministr hospodářské obnovy pověřený správou ministerstva obchodu, průmyslu a živností).³ Aktivita exilových odborníků měla ohlas i ve vlasti, a naopak domácí odboj ovlivňoval Benešovu politiku. Tak například odborníci z oboru sociálního pojištění v rámci protektorátních pojišťoven již za války uvažovali o jeho reformě a sjednocení. Začátkem roku 1945 spolu se zástupci protektorátních odborů vypracovali návrh, který pojmenovali podle britského projektu „národním pojištěním“.

Na přípravu poválečného uspořádání v této oblasti měl velký vliv domácí odboj, zejména Petiční výbor „Věrní zůstaneme“ (PVVZ).⁴ Toto hnutí se stalo jádrem Ústředního vedení odboje domácího (ÚVOD). V programovém dokumentu PVVZ z podzimu 1941 *Za svobodu do nové Československé republiky*, se hovořilo „o lepším a spravedlivějším uspořádání světa, o sociální reformě a zespolečenštění hlavních oblastí hospodářské činnosti“. Z hlediska sledované otázky byla nejdůležitější čtvrtá kapitola dokumentu, nazvaná „Věci hospodářské a sociální“. Vychází z nutnosti reformy, které by odpovídaly očekávaným poválečným změnám v Československu a novému sociálnímu i hospodářskému myšlení. Program prosazoval plánované hospodářství, protože „zásady dosavadního řádu selhávají před složitostí moderního hospodářského života: z převahy peněžního kapitálu, z podnikatelských monopolů, z bezplánovitého vedení výroby, z neracionálně prováděné racionalisace vznikají hospodářské krise s armádami nezaměstnaných, ničící dělníky, rolníky i střední vrstvy a zostrující třídní rozdělení společnosti“. Úkolem sociální politiky bylo, „aby zabránila nesociálnímu způsobu racionalisace“, která „vyřazovala stále více zaměstnanců z práce a tím podlamovala výrobu“.⁵ Sociální program se specifikoval na jednotlivé oblasti, jako na důchody, pojištění i regulaci příjmů, školství a zdravotnictví.

² W. H. Beveridge (1879–1963) bývá označován za „duchovního otce“ projektu, jenž považoval za hlavní podmínku zvýšení sociální bezpečnosti občanů plnou zaměstnanost a ochranu před hromadnou nezaměstnaností s tím, že starost o zajištění odpovídajícího množství, a tím i zaměstnanosti, měla být přenesena na stát. Blíže KALINOVÁ, L.: *Společenské proměny v čase socialistického experimentu. K sociálním dějinám v letech 1945–1969*. Praha 2007, s. 30–38.

³ Uvedení ministrů a ještě i další odborníci v londýnském exilu široce komentovali Beveridgův projekt z roku 1942 i jeho práci o plné zaměstnanosti z roku 1944 (*Full Employment in a Free Society*. London 1944). Ve studii *Sociální bezpečnost v Československu* ministr Němec zdůvodňoval význam Beveridgových prací pro poválečnou ČSR. V lednu 1943 následoval obsáhlý výťah z Beveridgovy zprávy (o 71 stranách) pod názvem *Plán sociální bezpečnosti*.

⁴ Ideový program PVVZ si kladl za cíl likvidaci národnostního a sociálního útisku a vytvoření nového sociálního a politického státu; s určitými přestávkami fungoval od roku 1939 do roku 1942. Sdružoval socialisticky smýšlející (zejména mladé lidi) ze sociální demokracie a odborů, kteří spolupracovali s Dělnickou akademií. Šlo spíše o nestrannicé a zpočátku spontánní hnutí.

⁵ *Dokumenty k dějinám ČSR*. Díl I. Praha 1968, s. 105–112. Text programu *Za svobodu do nové Československé republiky* stihl dramatický osud. Jeho první vydání se v důsledku rozsáhlého zatýkání odbojářů po vyhlášení stanného prá-

Koncem října 1941 bylo zasaženo vedení PVVZ i ÚVOD vlnou zatýkání, a to jak ve vedení, tak i v nižších složkách této odbojové organizace. Další velké zatýkání v září 1942 pak citelně postihlo zbylé skupiny a fakticky rozbilo PVVZ jako organizaci.

Po likvidaci PVVZ postupně narůstala aktivita ilegální organizace působící v ústředí odborové centrály v protektorátu – Národní odborové ústředny zaměstnancké (NOÚZ).⁶ V jejich programových zásadách, plných demagogické frazeologie, se kladl důraz na uskutečňování „sociální obrody“ prostřednictvím sociálního míru a spolupráce zaměstnanců s podnikateli. Dělnictvo mělo být odpolitizováno pomocí sociální demagogie, drobných materiálních zlepšení, soustředěním se na oblast kultury, tělovýchovy a sportu apod. Přes loajální a někdy až kolaborační linii především jejího vedení nelze opomíjet fakt, že legální organizační síť NOÚZ, sahající na jednotlivé závody, poskytovala určité možnosti k využití pro odbojové hnutí. Jednotlivci v ústředním aparátu i v některých jednotách udržovali styk s nekomunistickými odbojovými organizacemi, jako se zmiňovaným PVVZ. Po násilném umlčení aktivit PVVZ a ÚVOD vykryštovala v ústředí NOÚZ ilegální skupina.

S obratem ve vývoji války v roce 1943 ve prospěch protihitlerovské koalice se znovu dostávaly do popředí konkrétní otázky poválečného uspořádání poměrů v Československu. K nim se začali stále častěji a intenzivněji vyjadřovat komunisté. V průběhu moskevských rozhovorů mezi představiteli KSČ a Edvardem Benešem v prosinci 1943 v Moskvě došlo v podstatě ke shodě v pojetí Národní fronty. V průběhu rozhovorů s Benešem komunisté vyjádřili názor, že „*tzv. masové organizace, zejména odbory, družstva apod., mají být od začátku reorganizovány a budovány jako organizace jednotné a že dřívější roztržitosti musí být stůj co stůj zabráněno*“.⁷

V tomto širším rámci můžeme posuzovat bezprostřední utváření základů poválečné podoby odborů v Československu a jejich postavení v politickém spektru.⁸ To souviselo s rostoucím odporem proti „zpartajnění“ politického života, neboť se přesvědčivě ukázalo, že vnitrostranický mechanismus v předmnichovské republice se dostával do rozporu se zásadami parlamentní demokracie. Proto se dokonce objevily názory preferující vytvoření systému politického řízení společnosti nikoli na principu politických stran, ale na podkladě společenských organizací. Nový systém řízení státu měl být založen na odbojových orgánech, na masových společenských organizacích (zejména odborech), na národních výborech nebo na závodních radách; pokud se počítalo s politickými stranami, měly být podřízeny kontrole celonárodního orgánu, jakým byla Národní fronta. Tato představa zůstala jen teoretickou úvahou, přesto však poválečný politický systém v Československu zaznamenal posílení postavení uváděných orgánů a společenských organizací.

Uvedené stanovisko komunistů z prosince 1943 později rozvinul jejich teoretik a ideolog Jan Šverma v článku *K otázce odborových organizací*, publikovaném v *Československých listech* 1. června 1944.⁹ Stanoviska formulovaná v zahraničních odbojových kruzích v zásadě kores-

va v říjnu 1941 zachovalo jen v několika výtiscích v dokumentech gestapa. Dokument se jen ve stručném výtahu v podobě strojopisu dostal do Londýna. Druhé vydání bylo v plném znění publikováno až v roce 1945. Viz BENEŠ, K. J.: *Vznik, účel a význam Programu Za svobodu. Úvod k 2. vydání Programu ze dne 8. července 1945*. Praha 1945.

⁶ Administrativní vznik NOÚZ je uváděn k 30. červnu 1939; v ústředně se spojilo dosavadních přibližně 700 odborových organizací, sdružení a spolků včetně devíti odborových ústředí. Veřejní zaměstnanci si založili 24. července 1939 vlastní ústřednu – Ústředí veřejných zaměstnanců (ÚVZ). Blíže ČAPKA, F.: *Odbory v českých zemích v letech 1918–1948*. Brno 2008, s. 135–155.

⁷ LAŠTOVIČKA, B.: *V Londýně za války*. Praha 1960, s. 320; KUKLÍK, J.: *K problematice vzniku národní fronty v domácím odboji*. Praha 1976, s. 146–147.

⁸ K této otázce např. PREČAN, V.: *Problémy českého stranického systému mezi Mnichovem 1938 a květnem 1945*. In: Prečan, V.: *V kradeném čase. Výběr ze studií, článků a úvah z let 1973–1993*. Ed. M. Drápala. Brno 1994, s. 27–34.

⁹ ŠVERMA, J.: *Vybrané spisy. Sborník článků a projevů*. Praha 1955, s. 385–389. Z analýzy prvorepublikových odborů zde Šverma požaduje budování poválečných odborů jako jednotné organizace „na základě skutečné dělnické demo-

pondovala s tím, jak se vytvářelo pojetí poválečného odborového hnutí v domácím odbojovém prostředí. Jeho aktivizace se od konce roku 1943 projevovala snahou po spolupráci a koordinaci dosud samostatně fungujících složek.¹⁰ Během roku 1944 se postupně formovalo ilegální odborářské centrum, které se začalo soustřeďovat na vytváření sítě oblastních a závodních důvěrníků.¹¹ Docházelo k ujasňování některých aspektů koncepce jednotných odborů a k přijetí jejich označení – Revoluční odborové hnutí (ROH, organizace) a Ústřední rady odborů (ÚRO, řídicího orgánu). Počátkem ledna 1945 bylo z protektorátních odborářských funkcionářů v NOÚZ ustaveno předsednictvo (prezidium) ÚRO ve složení: sociální demokraté Evžen Erban a Josef Kubát, komunisté František Jungmann a Josef Knapp, nestraník Václav Cipro.¹² Později došlo k jeho rozšíření o zástupce národněsocialistických odborářů prostřednictvím Františka Koktána a po dohodě o zapojení ÚVZ do tvořících se jednotných odborů i o jejich představitele Rudolfa Jiráska. Už předtím (v letech 1943–1944) byla ilegální buňka v ústředí ÚVZ napojena na organizaci Přípravný revoluční národní výbor.¹³

Programový cíl ilegální ÚRO byl koordinován s představami londýnského a moskevského odboje, obsaženými v projevu *Všemu československému lidu* k 1. máji 1944. Postupně byla budována ilegální organizační síť oblastních důvěrníků, propojená se všemi důležitými hospodářskými středisky, zvláště v Hradci Králové, Mladé Boleslavi, Kladně, Plzni, Brně, Moravské Ostravě, Zlíně aj. Od podzimu 1944 existovalo spojení mezi ilegálními odborářskými složkami a nekomunistickou organizací Rada tří (R 3).¹⁴

V březnu 1945 byl koncipován *Ideový a akční program revolučního odborového hnutí* a na něj navazující program pro krajské odborové rady. Hlavní důraz v těchto dokumentech byl vedle odporu proti okupantům kladen na přípravu všeobecného povstání včetně využití generální stávkou.¹⁵ V mnohých závodech se vytvářely revoluční závodní rady. ÚRO navázala kontakty i s několika dalšími odbojovými organizacemi, jakými byly Předvoj, Aktiv, Hnutí za svobodu, Revoluční hnutí družstevníků, a také s Českou národní radou (ČNR).¹⁶

kracie [...], aby sloužily dělnické třídě jako celku a aby – sloužice dělnictvu – sloužily všemu lidu a celému národu při řešení těžkých poválečných problémů“. Šverma zavrhl pojetí odborů jako nástroje stranické politiky, ale současně odmítl teorii o „nepolitičnosti“ odborů. *Československé listy* vycházely v Moskvě jako ilustrovaný čtrnáctideník od 10. srpna 1943 do 1. května 1945 v nákladu zhruba 2 000 výtisků; publikovali v nich převážně komunističtí publicisté, ale najdeme zde i články E. Beneše, J. Šrámka aj. List se distribuoval i do Londýna.

¹⁰ Srov. BRANDES, D.: *Češi pod německým protektorátem. Okupační politika, kolaborace a odboj 1939–1945*. Praha 1999, s. 388. Autor zde mj. uvádí, že koncem roku 1944 došlo „k navázání spojení mezi Radou tří (R 3) a vedením ÚRO“, přičemž ÚRO měla být vytvořena již „na podzim 1943 ze sociálnědemokratických a národněsocialistických odborářů“ (?); současně je zde zmínka o pokusu založit ilegální skupinu nezávislou na ÚRO, a to v odborovém svazu železničářů.

¹¹ Blíže ERBAN, E. – DVOŘÁK, A.: *ÚRO v pražském povstání*. Praha 1946, s. 9–10.

¹² Tamtéž, s. 13n; ZÁMEČNÍK, S.: *ÚRO a české Květnové povstání v roce 1945*. In: Odbory a naše revoluce. Sborník studií. Praha 1968, s. 12n; Archiv Českomoravské konfederace odborových svazů (dále A ČMKOS), f. Ilegální ÚRO.

¹³ KROUPA, V. et al.: *Český antifašismus a odboj*. Praha 1988, s. 480–481.

¹⁴ Blíže VESELÝ-ŠTAINER, K.: *Cestou národního odboje*. Praha 1947.

¹⁵ Též ZÁMEČNÍK, S.: *ÚRO a české Květnové povstání v roce 1945*. In: Odbory a naše revoluce. Sborník studií. Praha 1968, s. 19–21. Oba uvedené dokumenty byly ještě doplněny konkrétními směrnicemi pro práci v závodech s názvem *Organizační a pracovní pokyny pro závodní důvěrníky ROH*.

¹⁶ Odbory zastupoval v ČNR J. Kubát (stal se počátkem května 1945 jejím generálním tajemníkem) a dále také ještě J. Knap (člen předsednictva). V průběhu povstání byli do ČNR vysláni rovněž E. Erban a F. Jungmann. Podrobně přiblíženo in ZÁMEČNÍK, S.: *ÚRO a české Květnové povstání v roce 1945*. In: Odbory a naše revoluce. Sborník studií. Praha 1968, s. 28–40; ERBAN, E. – DVOŘÁK, A.: *ÚRO v pražském povstání*. Praha 1946, s. 21n; KURAL, V. – ŠTĚPÁNEK, Z.: *České národní povstání v květnu 1945*. Praha 2008, s. 121; DUBSKÝ, V.: *Tradice bojů za jednotu československých odborů a vznik ROH*. Acta Universitatis Carolinae Philosophica et Historica 1, 1975, Studia Historica XIII, s. 59.

ÚRO, složená ze zástupců NOÚZ i ÚVZ, postupně zformovala své hlavní představy o uspořádání poměrů v poválečné republice; ty nejpodstatnější požadavky byly vyjádřeny v depeši zaslané v březnu 1945 politickým představitelům socialistických stran, které jednaly v posledním březnovém týdnu o vládním programu a o složení první poválečné vlády v Moskvě. Představy o základních směrech politického vývoje a o úloze odborů byly stručně rozvedeny (ještě v podmínkách ilegality) na ustavující schůzi ÚRO dne 1. května 1945 v Praze; na ní byla „*zdůrazněna nutnost bezpodmínečné jednoty odborového hnutí, která není ohrožována žádnými organizačními ani ideologickými důvody*“.¹⁷ Přijaté závěry představovaly dogma při postupu v odborové politice v dalším období.

Dne 5. května 1945 vypuklo v Praze ozbrojené povstání. Působením vojenského štábu ÚRO vznikla v průmyslových částech Prahy střediska odporu proti okupantům. Na tento vojenský štáb se během povstání napojily nejen pražské továrny, ale i část vojenských jednotek, které individuálně podnikaly ozbrojené akce.¹⁸

V průběhu pražského povstání nedošlo k realizaci zamýšlené generální stávkou, protože se nepodařilo soustředit v závodech potřebný počet zaměstnanců. Přesto činnost ÚRO v těchto dnech byla později hodnocena jako doklad, že „*Revoluční odborové hnutí [...] překonalo starou tradici úzkého ekonomismu a reformismu a stalo se velkou a nepostradatelnou politickou silou v boji za překonání starého řádu na všech úsecích národního života a jeho nahrazení řádem důsledně demokratickým – socialistickým*“.¹⁹

Projevem radikalizace odborů v posledních dnech války bylo vytváření revolučních závodních rad a revolučních gard, které jako jediné organizované složky v závodech působily při zabezpečování jejich majetku. Výzva k ustavování závodních rad zazněla již 6. května 1945 z vysílače ÚRO.²⁰ To se již protektorátní moc definitivně rozpadla. Život v českých zemích přecházel do mírových kolejí.

Vytváření organizační struktury jednotných odborů

Hned v prvních mírových dnech došlo k rozpuštění obou odborových sdružení protektorátní éry – NOÚZ a ÚVZ – a jejich členstvo bylo vyzváno, aby vstoupilo do nově vzniklého Revoluč-

¹⁷ Blíže tamtéž, s. 53–62; ERBAN, E. – DVOŘÁK, A.: *ÚRO v pražském povstání*. Praha 1946, s. 24–29. Ustavující schůze (za předsednictví V. Cipra) se konala v místnostech Pražské úvěrní banky na Národní třídě a byla avizována jako běžná porada zaměstnanců v peněžnictví. K jejím účastníkům náleželi pozdější známí bossové ROH, jako E. Erban, F. Jungmann, V. Cipro, F. Koktán, J. Ackermann. Centrem horečných příprav na povstání se stala Škola práce NOÚZ na Tylově náměstí v Praze.

¹⁸ Přiblíženo in ZÁMEČNÍK, S.: *ÚRO a české Květnové povstání v roce 1945*. In: Odbory a naše revoluce. Sborník studií. Praha 1968, s. 41–47. O ilegální činnosti ÚRO za protektorátu přinesl deník *Práce* sérii článků. *Práce*, 15. 4. – 3. 5. 1947. Podobně byly v úvodním čísle týdeníku *ÚRO* zveřejněny vzpomínky F. Koktána. *ÚRO*, 13. 9. 1945, s. 4–5.

¹⁹ ERBAN, E. – DVOŘÁK, A.: *ÚRO v pražském povstání*. Praha 1946, s. 72; DUBSKÝ, V.: *Tradice bojů za jednotu československých odborů a vznik ROH*. Acta Universitatis Carolinae Philosophica et Historica 1, 1975, Studia Historica XIII, s. 58–62.

²⁰ Blíže STÁTNIK, D.: *Závodní rady – iluze a skutečnost*. In: Kokošková, Z. – Kocián, J. – Kokoška, S. (edd.): *Československo na rozhraní dvou epoch nesvobody*. Sborník z konference k 60. výročí konce druhé světové války. Praha 2005, s. 374–377; RŮŽIČKA, K.: *ROH v boji za rozšíření moci dělnické třídy (1945–1948)*. Praha 1963, s. 26. Z vysílače ÚRO se mj. ozvalo: „*Ústřední rada odborů mobilizuje všechny dělníky a úředníky na závodech [...]. Svojelejte schůze všech dělníků a úředníků s výjimkou kolaborantů a reakčních živlů. Výbirejte na nich revoluční závodní rady, které budou uskutečňovat kontrolu nad výrobou a vedením podniku. Revoluční závodní rada je jediným představitelem všech dělníků a úředníků v závodě.*“ ERBAN, E. – DVOŘÁK, A.: *ÚRO v pražském povstání*. Praha 1946, s. 54–55.

ního odborového hnutí. Majetek NOÚZ byl zúčtován ke dni 5. května 1945, přičemž k tomuto datu se uvádělo 564 395 členů této centrály. Naopak likvidace ÚVZ byla ukončena k datu 30. září 1945; poslední údaj týkající se jeho členské základny uvádí asi 416 tisíc členů.²¹

K 31. prosinci 1945 činil celkový stav členstva ROH 1 442 816 osob.²² Právní existence ÚRO byla uznána výnosem ministerstva vnitra ze dne 19. května 1945, přičemž byla označena jako „*právní nástupce dosavadních odborových organizací, zejména Národní odborové ústředny zaměstnanecké a Ústředí veřejných zaměstnanců*“. Teprve v druhé polovině července 1945 bylo započato s výstavbou závodních a místních odborových skupin. K 31. srpnu 1945 bylo celkem ustaveno 2 995 závodních odborových skupin, k 31. prosinci téhož roku dosáhl jejich počet čísla 8 030, přičemž byla uplatňována zásada „*Jeden závod – jedna odborová organizace*“. Pokud jde o místní odborové skupiny, bylo jich podle podchycené statistiky k 31. prosinci 1945 vybudováno celkem 1 644; co do počtu převažovaly k uvedenému datu závodní rady nad odborovými skupinami (o zhruba 3 000). Dosavadní průběh nábory do ROH byl nejméně úspěšný v malých a zaměstnanecky drobných živnostech, zejména v zemědělství a v lesnictví. Celá organizace ROH se zpočátku opírala o dvě základní složky: závodní rady a odborový aparát, z větší části převzatý z bývalé NOÚZ.²³

Souběžně s budováním závodních rad přikročila ÚRO k výstavbě všeodborových orgánů ROH. Zcela novými organizačními útvary se staly místní, okresní a krajské odborové rady, protože v bývalé NOÚZ a ÚVZ žádné podobné volené orgány neexistovaly; fungovaly pouze jmenované krajské a okresní sekretariáty. Podle oběžníku ÚRO č. 1 bylo v českých zemích zřízeno celkem 22 prozatímních krajských odborových rad (KOR).²⁴ V sídlech jednotlivých politických okresů bylo pak ustaveno 156 prozatímních okresních odborových rad (OOR). Podle potřeby a rozhodnutí KOR se také zřizovaly místní odborové rady (MOR). Při KOR a OOR se dále vytvářely poradní komise pro odborné otázky zaměstnanců. Teprve ke konci roku 1945 bylo jako pomocné orgány ÚRO vybudováno 21 ústředních výborů odborových svazů, soustřeďujících zaměstnance-odboráře podle hospodářských odvětví a veřejné správy. Při mnohých odborových organizacích se vytvářely závodní komise mládeže a žen; zastřešujícím orgánem organizační struktury žen v ROH se stala komise žen ÚRO, z jejíž iniciativy vznikaly v letech 1945–1946 krajské, okresní, místní, svazové a závodní komise žen.²⁵

²¹ Podrobněji *Jednotou odborů k socialismu. První celostátní konference Revolučního odborového hnutí v Praze ve dnech 11., 12. a 13. ledna 1946*. Praha 1946, s. 63–64. Čistý majetek po bývalé NOÚZ činil 263 400 000 K, po ÚVZ 97 131 000 K. ROH také převzalo majetek bývalé německé centrály DAF.

²² *Zpráva o činnosti ROH k I. všeodborovému sjezdu. Praha 19.–22. 4. 1946*. Praha 1946, s. 33–34.

²³ K převodu zaměstnanců z NOÚZ do aparátu ÚRO byly od 1. června 1945 zřízeny tzv. čestné soudy, které ukládaly každému zaměstnanci „*sdělit čestnému soudu ÚRO písemně všechny závadné skutečnosti o jednání zaměstnanců bývalé NOÚZ a ÚVZ, zejména pak ty, které se týkaly provinění a aktivní podpory okupačnímu nacistickému režimu*“. Lhůta pro podání oznámení končila 4. června 1945; v případě jeho nepodání pozbyval dotyčný možnost stát se zaměstnancem ÚRO. Národní archiv (dále NA), KSČ – Ústřední výbor 1921–1945, Praha (dále KSČ-ÚV), sv. 4, a. j. 96, Vnitřní oběžník ÚRO, č. 5.

²⁴ Prozatímní KOR byly v Čechách ustaveny v Praze, Českých Budějovicích, Táboře, Plzni, Kladně, Mladé Boleslavi, Hradci Králové, Kolíně, Pardubicích, Klatovech, Karlových Varech, Mostě, České Lípě (později byla zrušena), Liberci, v Moravskoslezské zemi pak v Brně, Opavě, Moravské Ostravě, Olomouci, Jihlavě, Znojmě, Šumperku a ve Zlíně. K činnosti některých KOR blíže ČAPKA, F.: *Odbory na Brněnsku od května 1945 do února 1948*. Brno 1984; ČAPKA, F.: *K počátkům vytváření jednotných odborových organizací na Zlínsku v poválečném období*. Sborník prací Pedagogické fakulty Masarykovy univerzity, řada společenských věd, 18, 2001, s. 66–73; ČAPKA, F.: *K činnosti odborů v poválečném období na Jihlavsku*. Sborník prací Pedagogické fakulty Masarykovy univerzity, řada společenských věd, 19, 2003, s. 63–72.

²⁵ Blíže MUSILOVÁ, D.: *Ženské hnutí 1945–1948: naděje a zklamání*. In: Kokošková, Z. – Kocián, J. – Kokoška, S. (edd.): *Československo na rozhraní dvou epoch nesvobody*. Sborník z konference k 60. výročí konce druhé světové války. Praha 2005, s. 339–345.

Současné s řešením těchto problémů vyvstala i otázka organizačního sjednocení české a slovenské odborové organizace. Odborové hnutí na Slovensku se vyvíjelo v jiných podmínkách, než tomu bylo v českých zemích. Zatímco v českých zemích bylo budováno po všeodborové linii, na Slovensku se vytvářelo po linii svazové. K prvním vzájemným oficiálním kontaktům mezi ÚRO a Ústředím odborových svazů Slovenska (ÚOZ) došlo v polovině června 1945; následně se pak konaly společné porady v druhé polovině července téhož roku v Bratislavě a v Piešťanech, které vytvořily předpoklady pro střídavě konaná pravidelná měsíční setkávání v Praze a v Bratislavě. Vyvrcholení první etapy vzájemných konzultací představovala celoslovenská konference svolaná do Martina na 13.–14. října 1945²⁶ a následně pak I. celostátní všeodborová konference, konaná v lednu 1946 v Praze.

Sjednocovací proces českých a slovenských odborů vyvrcholil na jaře 1946, kdy se sešel v Praze ve dnech 19.–22. dubna I. všeodborový sjezd; v té době mělo ROH v českých zemích organizačně podchyceno 1 688 000 členů a slovenské odbory registrovaly 242 000 členů, takže mělo jednotné československé ROH k 31. březnu 1946 1 930 000 členů-odborářů a v době konání sjezdu dosáhla členská základna čísla zhruba 2 miliony. K uvedeným číslům si připomeňme, že téměř tři čtvrtiny dělníků a zaměstnanců (73,5 % z celkového počtu 2 307 100 pojištěnců) v českých zemích byly odborově organizovány (k 31. prosinci 1945 to bylo 63 %), přičemž v některých velkých průmyslových centrech (jako v Plzni a ve Zlíně) byla organizovanost až 90%; na Slovensku bylo toto číslo nižší – 50,1 % (ze 401 100 pojištěnců). V době konání sjezdu činil počet závodních odborových skupin v českých zemích téměř 11 000 a závodních rad přes 12 000.²⁷

Při organizační výstavbě odborů se stále častěji naráželo na otázku vztahu mezi závodní radou a odborovou skupinou, což mnohdy vyvolávalo třecí plochy a vzájemnou nevráživost.²⁸ První týdny poválečného období byly v odborovém hnutí v českých zemích charakterizovány především rychlým vytvářením provizorní organizační struktury, opírající se o vznikající revoluční závodní rady v závodech i v úřadech. Zpočátku nebyly závodní rady právně zakotveny, což vyvolávalo časté otázky nad jejich působením; prakticky se vycházelo ze zákona o závodních výborech č. 330/1921 z prvorepublikové doby²⁹ a ze *Směrnice pro volby do závodních rad*, kterou vydala ÚRO 12. května 1945.³⁰ Postavení závodních rad bylo nakonec ustanoveno dekretem prezidenta republiky č. 104/1945 Sb., přijatém v rámci dekretů o znárodnění 24. října 1945, kdežto pravomoci odborů byly uzákoněny až zákonem č. 144/1946 Sb. z 16. května 1946.

Podle dekretu č. 104 měly být závodní rady podřízeny odborovým organizacím, což se postupně prosazovalo v praxi; přesto závodní rady, zřízené v institucích nad 20 zaměstnanců,

²⁶ ÚRO, 18. 10. 1945, s. 1.

²⁷ A ČMKOS, f. Sekr. II, inv. j. 1/1. O prozatímní organizační struktuře ROH v českých zemích a jeho činnosti v prvních třech poválečných měsících KOHOUT, J. (ed.): *Revoluční odborové hnutí v osvobozené republice*. Praha 1945. Podrobněji KLEMENTOVÁ, J. – SPURNÁ, J.: *Základy organizační jednoty ROH*. In: Jiša, V. et al.: *O revoluční odborovou politiku*. Praha 1975, s. 102n; PACHMAN, V.: *Boj o odborovou jednotu v l. 1945–48*. Československý časopis historický 8, 1960, č. 6, s. 801–806.

²⁸ Podrobněji ŠMÍDMAJER, J.: *Závodní rady a odborové hnutí*. Praha 1947. K vzájemnému vztahu se zde na s. 11 uvádí, že „dekret o závodních radách [...] dal jednotné odborové organizaci skutečně vedoucí a řídicí postavení vůči závodním radám. Praxe byla dosud jiná. Závodní rady, které vznikaly dříve nežli závodní skupiny, převzaly na sebe všechnu odborovou činnost. Závodní skupiny své řídicí a usměrňující postavení málokde uplatňovaly. Byly až dosud popelkou na závodě [...] Závodní rada se vrací tam, odkud vyšla, do odborové organizace.“

²⁹ Blíže KOTEK, J. (ed.): *Závodní výbory. Výklad zákona č. 330/1921 Sb. z. a n. s. vedlejšími normami a judikaturou*. Praha 1937, s. 17.

³⁰ RŮŽIČKA, K.: *ROH v boji za rozšíření moci dělnické třídy (1945–1948)*. Praha 1963, s. 27; STÁTNÍK, D.: *Závodní rady – iluze a skutečnost*. In: Kokošková, Z. – Kocián, J. – Kokoška, S. (edd.): *Československo na rozhraní dvou epoch nesvobody*. Sborník z konference k 60. výročí konce druhé světové války. Praha 2005, s. 377–384.

disponovaly značnými pravomocemi, které jim umožňovaly výrazně zasahovat do systému poválečného hospodářství.³¹ K vážným sporům mezi uvedenými oběma orgány docházelo v mnohých kompetenčních otázkách až zhruba od roku 1947, a to v souvislosti s volbami do závodních rad. Podle směrnic Košického vládního programu a na základě dekretu prezidenta republiky č. 5/1945 Sb. ze dne 19. května 1945 měly závodní rady za úkol ustavit v podnicích národní správu všude tam, kde majitelem byl Němec nebo kolaborant či zrádce, což můžeme označit jako přímý předstupeň znárodnění. Národní správa byla dosazena do 10 125 podniků (9 545 podléhalo ministerstvu průmyslu a 580 pravomoci ministerstva výživy). Národní správy představovaly dočasnou správu těchto podniků.³²

Uvedený rozsah působnosti závodních rad v bezprostředně pokvětnovém období, řízených a ovlivňovaných zřizovaným jednotným Revolučním odborovým hnutím v čele s ÚRO, znamenal jeden z důležitých činitelů nejen v průmyslových závodech a úřadech, ale i v rámci vytvářeného nového politického systému celého státu; přitom závodní rady nepředstavovaly přímou organizační složku ROH, ale byly často iniciativnější než odborové skupiny.³³ Košický vládní program obsahoval zásadu, že masové organizace nebudou budovány pro každou politickou stranu zvlášť, ale jako organizace celonárodní, tedy jednotné. Tato zásada se začala uskutečňovat, ale brzy narážela na obtíže, z nichž nejzávažnější byly prosazované zájmy politických stran, které jen obtížně hledaly konsensus při rozdělování pozic v těchto organizacích a také při stanovení hlavních programových kritérií. Stranickopolitická struktura ovlivňovala vnitřní život a soudržnost masových společenských organizací a vnášela do jejich prosazované jednoty rušivé a odstředivé tendence, které (s výjimkou odborů a odbojových organizací) nakonec vyvrcholily jejich oslabováním a případným rozpadem.

Heslo o jednotných odborech mělo zakrýt určité rozpory, které existovaly ve vedení ÚRO, jež přijímalo svá rozhodnutí opojeno silou radikalismu v pokvětnovém období. Živelnost a pseudorevolučnost mnohdy zakrývala tápání a neschopnost orientovat se v nové situaci. V samotné ÚRO se projevovaly rozpory mezi skupinami komunistických a sociálnědemokratických odborových vůdců, což mělo své kořeny v předválečných střetech mezi předválečným Odborovým sdružením československým (sociálnědemokratickým) a Rudými odbory (komunistickými). Vedle toho hlásanou „jednotu“ narušovaly hlasy žádající svazové uspořádání; nejsilněji zaznívaly ze skupin veřejných zaměstnanců. To vyvolávalo obavy ze strany ortodoxních zastánců tuhé-

³¹ K problematice vztahu mezi odborovými organizacemi a závodními radami: ŠMÍDMAJER, J.: *Závodní rady a odborové hnutí*. Praha 1947, s. 7–11; RŮŽIČKA, K.: *ROH v boji za rozšíření moci dělnické třídy (1945–1948)*. Praha 1963, s. 27–30. Na hospodářsko-politické konferenci v Brně v říjnu 1946 uvedl člen ÚRO J. Nosek, že „odborová organizace je zásadně nadřizena závodní radě. Závodní odborová organizace odpovídá za to, že se závodní rada neznevěří svému poslání.“ A ČMKOS, ÚRO, f. Vědecký ústav ÚRO, a. j., 14/12. Připomeňme si některé zásadní pravomoci závodních rad: kontrola výroby a správy podniku, závodu či ústavu včetně zastupování hospodářských, sociálních a kulturních zájmů pracujících, dozor nad dodržováním předpisů o ochraně práce a provádění tzv. národní čistoty; to se však neobešlo bez přehmatů, výstřelků a omylů, kdy pod záminkou čistoty kariériste prosazovali osobní, egoistické zájmy ve snaze odstranit z vedoucích míst konkurenci. Mnohdy rušivě zasahovali i do podniků, které ještě byly v soukromém vlastnictví.

³² Právo zasahovat do vytváření národních správ se závodním radám přiznávalo v § 2 již uvedené *Směrnice pro volby do závodních rad*: „Rozhodnutí o zatímní správě podniků, závodů a ústavů bude vydáno po slyšení závodní rady (důvěrníka zaměstnanců) prostřednictvím vyšších orgánů odborů.“

³³ Podrobněji STÁTNIK, D.: *Závodní rady – iluze a skutečnost*. In: Kokošková, Z. – Kocián, J. – Kokoška, S. (edd.): *Československo na rozhraní dvou epoch nesvobody*. Sborník z konference k 60. výročí konce druhé světové války. Praha 2005, s. 379–386; BEINHAEUEROVÁ, A. – SOMMER, K.: *Mocenské pozice ve znárodněném průmyslu (1945–1948)*. In: Jech, K. (ed.): *Stránkami soudobých dějin*. Sborník statí k pětadesátinám historika Karla Kaplana. Praha 1993, s. 68–71.

ho centralismu. A tak v ÚRO docházelo k debatám a až k ostrým výměnám názorů, které se promítaly i do praktické organizační práce. Přitom v ÚRO stále sílilo postavení komunistů.³⁴

Největšího zastávce liberální demokracie prvorepublikového stylu představovala ze čtyř českých politických stran lidová strana. Uznávala jen některé nutné revoluční poválečné změny, jako uznání funkce národních výborů. Mechanismus vlády omezovala na princip politických stran jako nositelů moci a na parlamentní systém jako jediný rozhodující způsob projevu vůle lidu; jakýkoli zásah jiných projevů (masových organizací) hodnotila coby porušování demokratických zásad. Podobně i národní socialisté kladli hlavní váhu v mocenském mechanismu na parlamentní systém a z toho vyplývající váhu politických stran. Všem ostatním formám projevu „vůle lidu“ přisuzovali až druhořadou roli, takže masovým organizacím nepřikládali v mocenském mechanismu žádný velký význam, naopak je podřizovali stranickopolitickému systému. Právě ze strany národních socialistů nejčastěji zaznívaly hlasy o nutnosti nastavení kontrolních mechanismů při výkonu politické moci; východiskem měl být politický systém budovaný výhradně na politických stranách.³⁵ Sociální demokracie do svých programových zásad, přijatých na prvním poválečném sjezdu v říjnu 1945, vsunula do pojetí demokratického socialismu také (vedle národních výborů) systém závodní demokracie, představovaný závodními radami. Přitom přisuzovala velký význam jednotným masovým společenským organizacím; v tom měli sociální demokraté nejbližší ke komunistům. Ti sice proklamovali principy demokratismu, avšak nejsilněji ze všech se snažili prosazovat nové, revoluční prvky, které měly zásadně ovlivňovat podobu politického mocenského mechanismu ve státě. Zvolené zastupitelské orgány politických stran považovali pouze za jednu, a ne vždy rozhodující a nejrepresentativnější formu projevu „vůle lidu“. Stejnou funkci přisuzovali tzv. přímým projevům „lidu“, jakými byly veřejné schůze, manifestace, rezoluce apod.; často tyto aktivity stavěli nad zvolené orgány a požadovali pro tuto jakousi „národní frontu zdola“ právo kontroly nad legálně a ústavně ustavenými orgány a institucemi.

A tak se začaly střetávat dvě koncepce: první vycházela z poněkud pozměněného předválečného parlamentního systému a druhá stavěla tento systém na roveň s „vůlí lidu“, prezentovanou společenskými organizacemi, z nichž nejdůležitější byly odbory. A protože v nich převládal vliv komunistů, stávalo se ROH oporou politických cílů a záměrů KSČ – jakousi „převodovou pákou k masám“.³⁶

Tato skutečnost vyvolávala nevoli zvláště u lidové a národněsocialistické strany, které byly nespokojené s pozicemi ve vedoucích orgánech odborů (ÚRO) a s politikou těchto orgánů; snažily se prosadit princip paritního zastoupení, jak tomu bylo v poválečném období v orgánech státní a zastupitelské moci (ve vládě, v Prozatímním národním shromáždění, národních výborech). Parita v odborech byla komunisty odmítána jako pokus o jejich „zpartajnění“ a útok na „odborovou jednotu“. Protože v odborech se jim podařilo výrazně prosadit, obhajovali tu zásadu, která jim vyhovovala.

³⁴ Příkladem názorového rozpolcení bylo vystupování ultralevičáckých radikálů, kteří volali po „obrodě revolučního dělnického hnutí“ a po „mobilisaci odborářů do boje o moc“. Hlásali sdružování závodních rad kolem velkých továren a vytváření místních odborových rad, které by se staly „řídícími centry budoucího povstání“. Objevovaly se i postoje nespokojenosti s obsahem vládního programu. Blíže BERTHAUER, L.: *K některým hospodářsko-politickým názorům pravicových sociálních demokratů v ČSR po roce 1945*. Časopis Maticе moravské 71, 1952, s. 324–337.

³⁵ Viz například projev ministra zahraničního obchodu Huberta Ripky z 14. listopadu 1945 v pražské Plodinové burze na konferenci důvěrníků závodních organizací národněsocialistické strany. ÚRO, 22. 11. 1945, s. 2.

³⁶ Blíže KAPLAN, K.: *Odbory v mechanismu lidové demokratické moci v letech 1945–1948*. In: *Odbory a naše revoluce*. Sborník studií. Praha 1968, s. 94–106. Pro „usměrňování“ práce odborových orgánů byla již v červenci 1945 vytvořena při ÚV KSČ odborová komise; v roce 1946 byla reorganizována na odborové oddělení ÚV KSČ. Blíže NA, f. KSČ-ÚV, archivní pomůcka 1532.

Vládní moc byla často postavena do pozice, kdy přistupovala na konsensus s požadavky odborů a některá svá opatření konzultovala s vedením ÚRO; mnohdy odbory přebíraly iniciativu v „revolučních akcích“ a stávaly se hnací silou při jejich prosazování a realizaci. Tak tomu bylo například při postupu proti kolaborantům a zrádcům, stejně jako „proti všem nesociálním živlům, jež stojí v cestě výstavby socialistického pořádku“. ³⁷ Odbory si začaly dokonce nárokovat podíl na moci, což pregnančně vyjádřil Antonín Zápotocký slovy: „Je proto nutno důrazně znovu a znovu připomínat, že získaná dělnická práva nesmějí být oklešťována, naopak musí se pomýšlet na jejich zabezpečení a rozšíření.“ ³⁸ Odbory vedle sbírání „drobečků z velké politiky“ přebíraly na sebe odpovědnost i za přechodná nepopulární opatření v otázkách mzdových, cenových nebo distribučních. Podílely se i na zákonodárné iniciativě: měly své zmocněnce v centrálních úřadech, vysílaly své zástupce do mezinárodních organizací a dokonce i do československých zastupitelských úřadů. Své zastoupení získaly odbory v českých zemích i v paritně sestaveném Prozatímním národním shromáždění v podobě osmi poslanců, tedy z každé politické strany po dvou zástupcích. ³⁹ ROH se snažilo být v řadě oblastí rovnocenným partnerem vlády, někdy dokonce mělo tendenci překročit daný rámec, což pak představovalo i jisté známky absurdity. ⁴⁰

S přehnanými ambicemi vystupovaly odbory například v oblasti kultury. Už v květnu 1945 zahájila činnost kulturní komise ÚRO, kterou vedl František Jungmann, a v níž se uplatňoval režisér Jiří Krejčík, hudební skladatel Josef Stanislav nebo spisovatel Jaromír Lang. Dominantní aktivitou kulturní komise bylo v prvních měsících po osvobození převzetí několika pražských divadel – Divadla 5. května, Komorního divadla, divadla Větrník a Tylova divadla v Nuslích – a městských divadel v Mostě a v Teplicích do vlastní správy; uvažovalo se také o získání některých brněnských divadel. ⁴¹ Kulturní komise zasahovala i do rozhlasového vysílání Československého rozhlasu, hodlala se angažovat ve filmové produkci, pořádala oblíbené šachové turnaje organizované známým šachovým mistrem Luďkem Pachmanem, získala tiskárnu *Národní politiky*, kde začal vycházet deník *Práce*. Pozdější akcí Zpíváme dvouletce se měl „posilovat vztah dělnictva k hudbě“. ⁴² Své členy chtělo ROH náležitě „školit a odborářsky vzdělávat“ i po odborné stránce; k tomu měly sloužit tzv. Školy práce. ⁴³ Poslední, ale nejvýznamnější oblastí, kterou kulturní komise začala systematicky organizovat, byla rekreace pracujících. ⁴⁴ Právě

³⁷ *Organizační oběžník pro závodní rady a organizační pracovníky v ÚRO*. Věstník závodních rad, květen 1945, č. 1, s. 8–9.

³⁸ Blíže *Mzdy a práce*. Věstník závodních rad, červenec 1945, č. 3, s. 1.

³⁹ V nepřímých volbách do Prozatímního národního shromáždění 14. října 1945 v pražské Lucerně byli za ÚRO zvoleni: Antonín Zápotocký a František Jungmann (komunistická strana), Evžen Erban a Václav Čipro (sociálnědemokratická strana), Otakar Wünsch a Antonín Vandrovec (národněsocialistická strana), Emil Vojanec a Jan Sova (lidová strana). ÚRO, 18. 10. 1945, s. 6.

⁴⁰ STÁTNIK, D.: *Závodní rady – iluze a skutečnost*. In: Kokošková, Z. – Kocián, J. – Kokoška, S. (edd.): Československo na rozhraní dvou epoch nesvobody. Sborník z konference k 60. výročí konce druhé světové války. Praha 2005, s. 376–377; KALINOVÁ, L.: *Východiska, očekávání a realita poválečné doby. K dějinám české společnosti v letech 1945–1948*. Praha 2004, s. 51–56.

⁴¹ A ČMKOS, f. ÚRO-Plen., 16. 5. 1945, k. 1, inv. j. 1. Na plenární schůzi ÚRO 7. června 1945 zazněly požadavky na zřízení vlastních divadel v Praze, Brně, Ostravě a také v pohraničí, vybudování odborářského filmového i rozhlasového studia a také vlastního knižního nakladatelství. Plánovalo se zřízení výzkumného ústavu národohospodářského a sociálněpolitického, který by se zabýval dějinami odborového hnutí v našich zemích. F. Jungmann zde mj. prohlásil: „Máme zajištěno 36 biografů, budeme mít čtyři divadla.“ A ČMKOS, f. ÚRO-Plen., 7. 6. 1945, k. 1, inv. j. 2.

⁴² Tato akce přinesla dokonce „hity“, jakou byla *Hymna sjednocených odborů* nebo píseň *Hej rup do dvouletky* s verší: „Hej rup do dvouletky, chceme přece žít, máme svobodný stát a v něm svobodný lid.“

⁴³ O převzetí Škol práce NA, f. KSČ-ÚV, sv. 4, a. j. 113, Oběžník č. 1/1945, řada F, 4. 6. 1945.

⁴⁴ ÚRO převzala některé rekreační objekty z předchozí doby, další získala jako konfiskáty nebo si je zakoupila či pronajala. Tyto zotavovny nejdříve zpřístupnila repatriantům a raněným účastníkům odboje. NA, f. KSČ-ÚV, sv. 5, a. j. 113, Oběžník č. 14, 1945, řada A z 30. 6. 1945.

rekreační činnost, spojená s kulturně-sportovním vyžitím a často i se školením, se stávala později nosnou aktivitou odborů.⁴⁵ Stranou nezůstávala i odborářská tělovýchova, takže v polovině roku 1946 bylo již evidováno na 630 sportovních závodních jednot.

Problémy obnovy výroby a její převedení na mírovou výrobu spolu s odstraněním válečných škod patřily k předním úkolům organizační a propagační činnosti odborů; tak to bylo alespoň prezentováno v jejich oficiálním jazyce. Skutečností bylo, že po květnu 1945 došlo k výraznému poklesu výroby v českých zemích, a to až na 40–50 % předválečné výroby. Bylo to způsobeno zejména prudkým poklesem pracovníků ve výrobě (v průmyslu až o 450 000) a také slabší produktivitou práce, která se dostala na zhruba 50 % předválečného stavu; zvláště znatelně se projevoval útek od práce ve směnách. Největší pokles zaznamenal průmysl železa a kovů, tedy odvětví nedávného válečného průmyslu („těžké práce“), kde byl zaměstnán největší počet totálně nasazených osob. Část z nich se vracela do jiných původních dělnických profesí, část opustila námezdní poměr a přešla (hlavně v pohraničí) do řad drobných podnikatelských vrstev v řemeslných a živnostenských oborech. Současně odešla část z těchto kvalifikovaných dělníků do hospodářského, úřednického a politického aparátu. Tento „odklon od fyzické práce“ zřejmě souvisel s jejich snahou dosáhnout sociálního vzestupu. Úbytek pracovníků v průmyslu byl však jen dočasný. Naléhavá potřeba obnovit výrobu nutila státní orgány (v úzké vazbě na odbory) k mobilizaci všech práce schopných občanů. Již v polovině května 1945 se ÚRO obrátila k dělníkům s výzvou: „*Na závody – roztočte kola výroby.*“ Závodní rady se pustily do sestavování krátkodobých výrobních plánů; ty se pak předkládaly ÚRO k vyjádření a poté ministerstvo průmyslu vydávalo závodům povolení zahájit výrobu.⁴⁶

V těchto dnech se také začalo rozvíjet tzv. hnutí dobrovolných brigád, které musely často vyrovnávat snížené pracovní výkony zaměstnanců v řádných pracovních směnách.⁴⁷ Odhadovalo se, že pokles hodinového výkonu na dělníka činil asi 20 %, stejný podíl připadal na ztrátu pracovní doby (asi 25 % dělníků pracujících v průmyslu nebo i horníků nedocházelo pravidelně do práce).⁴⁸ Masovějšího charakteru nabylo zpočátku především v pražských závodech, jako ve firmě Křížík a Walter v Jinonicích nebo v ČKD. Hnutí pracovních brigád se rozšířilo i do oblasti dopravy a od poloviny června 1945 pak zejména přicházelo na pomoc uhelným dolům.⁴⁹ Od druhé poloviny července 1945 přijížděly uhelné brigády i z mimopražských závodů na Mostecko a Sokolovsko, kde se začal z důvodu tzv. divokého odsunu Němců-horníků projevovat stále vážnější nedostatek pracovníků ve zdejších dolech. Organizační problémy (ubytování, stravování apod.) spolu s pracovní neprofesionalitou (brigádníci se v krátkodobých brigádách nestačili řádně zapracovat) způsobily, že tyto brigády přinášely spíše jen „politické a propagační body“, než potřebný hospodářský efekt. Proto se brzy začaly ozývat kritické hlasy, které však odborářští

⁴⁵ Blíže POKORNÝ, J.: *Počátky kulturní politiky ROH (Kulturní komise ÚRO)*. Pohledy. Revue pro politiku, ekonomii, sociologii a historii 7, 1999, č. 1, s. 32–35.

⁴⁶ Výsledky této činnosti závodních rad byly shrnuty ve stati *Závodní rady a výrobní program*. Práce, 28. 8. 1945.

⁴⁷ Blíže KALINOVÁ, L. – BRABEC, V.: *K některým stránkám vývoje struktury a postavení čs. dělnické třídy v letech 1945–1948*. In: Odbory a naše revoluce. Sborník studií. Praha 1968, s. 59–61.

⁴⁸ V květnu 1945 klesla například těžba kamenného uhlí až na 17 % a hnědého uhlí na jednu třetinu oproti roku 1937. Hrozila palivová krize, která by ochromila celé hospodářství. Průkopníkem brigádnického hnutí, jež se brzy rozšířilo po celé republice, byli mládežníci Českomoravských strojů v Praze-Libni, kteří vyzvali 16. června 1945 k následování svého „kroku“ při obnově uvedeného závodu.

⁴⁹ První uhelná brigáda se uskutečnila z podnětu podnikové rady v královodvorské cementárně 18. června 1945; to byl signál k výzvě ÚRO z 26. června „*k následování tohoto příkladu*“. Po ní během necelých čtrnácti dnů odjelo do severočeských dolů 20 brigád o 1 500 členech. Podobně například brigády z Brněnska a Zlínska pracovaly v rosicko-oslavanském revíru nebo v ostravsko-karvinském revíru. Práce, 26. 6. 1945. Podrobněji ČAPKA, F.: *Počátky a vývoj pracovní iniciativy na jižní Moravě v letech 1945–1948*. Praha 1986, s. 18–19.

funkcionáři i komunisté (jako hlavní nositelé této „akce“) odmítali akceptovat.⁵⁰ Vedle toho odbory organizovaly v létě 1945 také brigády v zemědělství, především pro zajištění žňových prací v pohraničí v souvislosti s „divokým odsunem“ Němců.⁵¹ V brigádnických aktivitách, jejichž záběr se dále rozšiřoval, se pokračovalo i v dalších letech; od dubna 1946 odbory ve spolupráci s vedením závodů organizovaly například strojní brigády.⁵²

Už v průběhu vrcholících jednání o znárodnění v říjnu 1945 iniciovala ÚRO akci „pracovního soutěžení“. První oblastí, kde se v masovém měřítku toto hnutí rozvinulo, byla doprava, zejména pak železniční, protože vážla nakládku a vykládku vagonů v závodech. Špatnou organizací a částečně také liknavostí železničářů musely nahrazovat noční a nedělní brigády. Z popudu ÚRO byl předložen vládě návrh dekretu o tzv. národním soutěžení, který 12. října 1945 pod č. 89/45 Sb. podepsal prezident Edvard Beneš. Organizátory soutěžení především v továrnách a dílnách, ale i v kancelářích se staly závodní rady; začalo hnutí udílení titulů „pionýrů práce“, „hrdinů práce“ a dalších podobných vyznamenání, které v dalších letech (zejména po únoru 1948) nabralo velkých propagandistických obrátek. Vyhlašovaná „kola národního soutěžení“ velmi rychle získávala na masovém charakteru, překračovala původní jen hospodářskou (výrobní) oblast a postupně se zdiskreditovala.⁵³

ÚRO vstupovala i do problematiky osídlování pohraničí českých zemí po květnu 1945 (otázka ustavování národních správ, konfiskátů apod.).⁵⁴ Zasloužila se o vydání dekretu prezidenta republiky č. 27/1945 Sb., kterým se zřizoval Osídlovací úřad v Praze za účelem „koordinovat veškerá vládní opatření ve věci pohraničí, plánovat nová opatření pro hladký průběh osídlovacích opatření“.⁵⁵ V celém poválečném osídlovacím procesu docházelo často k aktivnímu zasahování odborových organizací do (zejména) nezemědělského osídlování.

První aktivní měsíce v boji za prosazení znárodnění

Pod tlakem odborů se v létě 1945 začaly organizovat masové akce na podporu co nejrozsáhlejšího znárodnování.⁵⁶ Politická hlediska překrývala ekonomická kritéria; v dobové „revolu-

⁵⁰ Tak například národněsocialistické *Slovo národa* uveřejnilo 13. listopadu 1945 ostrý článek proti hodinářské brigádě v lignitových dolech v Ratiškovcích na jižní Moravě. V podobném tónu se nesl úvodník J. Brabce ve *Svobodných novinách* 30. listopadu 1945. Naopak na obranu brigád vystoupil předseda ÚRO A. Zápotocký v *Práci* 18. října 1945.

⁵¹ Blíže PACHMAN, V.: *Odboráři na pomoc venkovu*. Praha 1950. Příklad pomoci zemědělství na jižní Moravě přináší ČAPKA, F.: *Pomoc brněnských závodů zemědělcům jižní Moravy*. In: Zemek, M. (ed.): *Kolektivizace zemědělství na jižní Moravě*. Praha 1980 (= Mikulovská symposia IX), s. 161–165.

⁵² Blíže NA, f. KSČ-ÚV, sv. 5, a. j. 113, Oběžník ÚRO – Pomoc venkovu.

⁵³ O tom svědčí mj. údaj, že do dubna 1946 bylo v úřadech, ve školství, zdravotnictví a zemědělství (tedy mimo původně zamýšlenou sféru) vyznamenáno první cenou národního soutěžení 2 500 pracovníků a druhou cenou 20 500 osob; vedle toho v témže období v průmyslu a v dopravě dostalo vyznamenání v podobě první ceny 7 500 pracovníků a druhé ceny 59 500 osob. K vyhlášení „národní soutěže práce“ došlo neoficiálně na popud deníku *Práce* dne 16. září 1945. Do února 1948 proběhlo sedm kol této celostátně organizované soutěže.

⁵⁴ Blíže ČAPKA, F. – SLEZÁK, L. – VACULÍK, J.: *Nové osídlení pohraničí českých zemí po druhé světové válce*. Brno 2005, s. 110n.

⁵⁵ NA, f. Ministerstvo vnitra-N, k. 255, inv. j. 162.

⁵⁶ K analýze historie znárodnění VRABEC, V.: *ROH a znárodnění 1945*. In: Odbory a naše revoluce. Sborník studií. Praha 1968, s. 131–139. Ilegální ÚRO poslala prostřednictvím vysílačky ilegální nekomunistické organizace Rady tří v době příprav vládního programu přes Londýn do Moskvy depeši, v níž se mj. uvádělo: „Znárodnění dolů, všech velkých průmyslových závodů kovodělných, chemických, potravinářských, bank, pojišťoven, lesního majetku, jakož i zespolečenštění zemědělských majetků nad 30 ha výměry považujeme za minimální hospodářský program první domácí vlády.“ KLIMEŠ, M. et al.: *Cesta ke květnu. Vznik lidové demokracie v Československu do února 1948*. Sv. I. Praha 1965, s. 376. Poněkud mírněji formuloval požadavek na znárodnění v *Československých listech* 28. října 1944

ční“ atmosféře byly potlačovány obavy z toho, zda znárodněné podniky zajistí potřebnou konkurenceschopnost na zahraničních trzích a zda znárodněný sektor bude ve své činnosti respektovat výlučně ekonomická hlediska, včetně zajištění nutných výrobních hospodářských výsledků.

V posledních červnových dnech bylo svoláno první zasedání koordinačního výboru národohospodářských komisí tzv. socialistického bloku,⁵⁷ kde bylo uloženo zástupcům KSČ, aby vypracovali „*návrh hospodářské politiky národního bloku pracujícího lidu měst a vesnic*“. Takový projekt Národohospodářská komise ÚV KSČ vypracovala a projednala s představiteli prezidia a Národohospodářské komise ÚRO. Poté byl zařazen do programu konference národohospodářských komisí ostatních politických stran Národní fronty a ÚRO, která se sešla začátkem července 1945 v Jihlavě.⁵⁸ Stanoviska předložená komunisty vyvolala na konferenci rozporuplné reakce. Objevily se principiální rozdíly mezi komunisty a zástupci odborů na jedné straně a představiteli ostatních politických stran (zejména národními socialisty s vlastním *Velkým sociálním programem*) na straně druhé. Rozpor měl zásadní povahu: komunisté, podporováním ROH, požadovali znárodnění všech velkých podniků, kdežto národní socialisté vycházeli z toho, že znárodnění by mělo postihnout pouze majetek „nepřátel národa“. V diskusi zazněly i hlasy pochybující o tom, zda vůbec není požadavek znárodnění předčasný a unáhlený. Po složitých jednáních byl komunistický návrh na znárodnění (podporovaný odbory) schválen.

Přitom si komunisté byli vědomi toho, že k prosazení svého návrhu bude třeba využít „tlaku zdola“ na vládu. A k této taktice, poprvé použité po květnu 1945, využili a zneužili odbory. V závodech byly přijímány rezoluce a petice, docházelo k organizování manifestací v závodech za přijetí znárodnění nejen klíčových průmyslových podniků, ale i podniků menších a v oborech, s nimiž se původně nepočítalo. Stále přetrvávající „revoluční doba“ vytvářela potřebné „podhoubí“ pro „revoluční činy“.⁵⁹ Nálady pro znárodnění v závodech byly tak silné, že nebylo možné je nerespektovat.⁶⁰

B. Pexa-Voda, když zde zdůraznil především znárodnění podniků Němců, zrádců a kolaborantů, tedy preferoval spíše princip nacionální (národní) před sociálním. In: Tamtéž, s. 295.

⁵⁷ Socialistický (nebo také Národní) blok představoval seskupení tří politických stran – komunistické, sociálnědemokratické a národněsocialistické (tedy bez lidovců) – vytvořené v dubnu 1945. V *Dohodě o společném postupu stran Národního bloku pracujícího lidu měst a venkova* ze dne 8. června 1945 se v pátém bodě uvádělo: „*Budou budovány jednotné organizace odborové, sdružující na principu dobrovolnosti všechny kategorie námezdně pracujících (dělníky, zřízence, úředníky, techniky, inženýry aj. intelektuální pracovníky), ať už jsou v zaměstnání soukromém, anebo veřejném. Doporučujeme, aby jednotné odborové organizace byly sdružovány v oborové svazy podle jednotlivých průmyslových, resp. pracovních odvětví, při čemž vrcholným orgánem bude jednotná všeodborová ústředna (Ústřední rada odborů) [...] Při tvoření jednotných odborových organizací, jakož i Ústřední rady odborů, bude se přihlížet pokud možno k úměrnému zastoupení některých složek odborového hnutí, jaké existovaly do 29. září 1938.*“ Rudé právo, 17. 6. 1945.

⁵⁸ Národohospodářské komise si v prvních poválečných měsících konstituovaly všechny politické strany, přičemž neaktivněji si počínala komise při ÚV KSČ. Blíže JANČÍK, D. – KALINA, T.: *Národohospodářské elity politických stran na počátku přechodu k plánovanému řízení československé ekonomiky (1945–1946)*. In: Kokošková, Z. – Kocián, J. – Kokoška, S. (edd.): *Československo na rozhraní dvou epoch nesvobody*. Sborník z konference k 60. výročí konce druhé světové války. Praha 2005, s. 95–97.

⁵⁹ Již v době konání prvních porad socialistického bloku připravilo ROH ve dvou stěžejních průmyslových centrech (v Praze a v mosteckém uhelném revíru) akce na podporu znárodnovacích požadavků. Dne 3. července 1945 navštívila ministra průmyslu B. Laušmana delegace patnácti největších pražských strojírenských závodů, vedená čelným komunistickým odborářem G. Klimentem, a předala mu petici s žádostí na okamžité znárodnění podniků klíčového průmyslu. O šest dnů později předložila Laušmanovi rezoluci se stejným požadavkem delegace závodních rad severočeských horníků. ČAPKA, F.: *Odbory v českých zemích v letech 1918–1948*. Brno 2008, s. 168.

⁶⁰ To později A. Zápotocký vyjádřil slovy, že „*bez znárodnění by nebylo možné dělníky přinutit pracovat*“. ZÁPOTOCKÝ, A.: *Nová odborová politika*. Praha 1948, s. 24.

„Tlak zdola“, který komunistický a odborářský tisk začal propagovat, zesílil v několika dnech natolik, že donutil ministra Laušmana, aby 12. července ohlásil, že v jeho rezortu začaly přípravné práce na znárodnovacích dekretech. A tak se 18. července poprvé sešla koordinační komise pro otázky znárodnění průmyslu, na jejíž práci se podíleli kromě odborníků z ministerstva průmyslu také zástupci všech politických stran, odborů a Svazu průmyslu; zástupci odborů na jednání jednoznačně podporovali komunistické návrhy, takže navenek se začalo hovořit o „*požadavcích všeho pracujícího lidu*“. Komunistům se však objevily drobné komplikace: v koordinační komisi bloku socialistických stran předložili národní socialisté svůj vlastní plán, jak postupovat při znárodnění bank. Podobně s protinávry vystoupilo ministerstvo financí vedené dr. Vavrem Šrobárem. Komunisté v protiakci zopakovali již osvědčenou taktiku: použili kombinovaný tlak shora i zdola. ROH začalo fungovat jako „převodová páka“ KSČ k pracujícím.⁶¹ Vznikající levicový mocenský kartel KSČ a jednotných odborů (ROH) akceptoval a podporoval případné konflikty zpravidla jen potud, pokud se zdály být slučitelné s jeho třídně politickými cíly a lidově demokratickým konceptem, i když zpočátku jen nejasně formulovaným. Dokládají to především politické stávky za zestátnění průmyslových závodů nebo pozdější stávky proti restituci průmyslových konfiskátů do soukromého vlastnictví.

ÚRO se intenzivně zabývala otázkou znárodnění nejen v národohospodářském oddělení, v národohospodářské komisi a jejich subkomisích, ale i ve svých vrcholných orgánech. Odtud přicházely vlastní návrhy a postřehy, propracované jednotlivé otázky a detaily. Dne 18. srpna 1945 proběhla plenární schůze ÚRO, která věnovala značnou část svého jednání právě problémům okolo znárodnění.⁶² O všech těchto problémech a také o závodních radách jednala 22. srpna 1945 delegace ÚRO vedená předsedou Antonínem Zápotockým s prezidentem republiky dr. Edvardem Benešem. Intenzita jednání a tlak odborů narůstaly.

Začátkem srpna začaly odbory organizovat v závodech i v peněžních ústavech novou vlnu „*volání po znárodnění*“.⁶³ K největší akci došlo 23. srpna 1945 v pražské Lucerně, kde společně zasedli se zástupci pražských závodních rad i delegace ze všech českých krajů a stran Národní fronty. Jednalo se o první oficiální seznámení širší veřejnosti s obsahem připravovaných znárodnovacích dekretů. Pražské shromáždění se stalo důležitým mezníkem v celé „historii“ znárodnění v roce 1945; zatímco se hnutí dosud omezovalo na jednotlivé závody a mělo víceméně živelný ráz, pak po tomto shromáždění nabylo charakteru organizované všenárodní akce. Vládní a odborové orgány byly denně doslova zaplavovány novými rezolucemi.⁶⁴

Jednání o znárodnovacích dekretech v průmyslu zahájila vláda 13. srpna 1945. Proti tomuto projednávání ostře vystoupil ministr zdravotnictví, lidovec Adolf Procházka, s tím, že jeho strana navrhuje „*etapové řešení této otázky*“. K prohlášení lidovců se připojili slovenští ministři za Demokratickou stranu. Ve vládě se proti komunistům vytvořil blok rozšířený ještě o národní socialisty; i v sociální demokracii nastal rozkol v názoru na znárodnění cukrovarů. Komunisté se ocitli v izolaci. A opět jim vypomohly odbory. Ústřední rada odborů svolala na 2. října 1945 do Prahy konferenci závodních rad, jež měla posoudit, jak naložit s cukrovary. „Dělnickým zmocněncům“ se sice nepodařilo prosadit znárodnění všech cukrovarů a rafinerií, avšak nátlak

⁶¹ Tuto skutečnost patřičně okomentoval komunistický vůdce K. Gottwald slovy: „*Kdyby nebylo jednotného odborového hnutí, nedosáhli bychom znárodnění, neměli bychom naši lidovou demokracii, jejíž nejmocnější oporou jsou právě odbory*.“ GOTTWALD, K.: *Spisy*. Sv. XIII. Praha 1956, s. 359.

⁶² Podrobněji ZÁPOTOCKÝ, A.: *Nová odborová politika*. Praha 1948, s. 45.

⁶³ K novým rezolucím podporující znárodnění patřilo vyjádření Pražské kreditní banky a Ústřední kooperační banky. *Práce*, 7. 8. 1945.

⁶⁴ Blíže RŮŽIČKA, K.: *ROH v boji za rozšíření moci dělnické třídy (1945–1948)*. Praha 1963, s. 47–71. O masových akcích pravidelně informoval odborářský tisk *Práce* a *Věstník závodních rad*.

kovou aktivitou dosáhli alespoň dvoutřetinového úspěchu. Vedly se také spory o hloubku pravomocí závodních zastupitelských orgánů. Komunisté, sociální demokraté a zástupci odborů prosazovali, aby jejich pravomoc zůstala v rozsahu, jak se ustálila v prvních poválečných měsících, zatímco nekomunistické strany požadovaly nejen přesné vymezení okruhu jejich aktivit, ale navrhovaly činnost odborů podřídit vládě.

Nakonec prezident Beneš dekrety o znárodnění (č. 100–103/Sb.) včetně dekretu č. 104/Sb. o závodních a podnikových radách 24. října 1945 podepsal.⁶⁵ Statut národních podniků schválila vláda v únoru (v rezortu ministerstva průmyslu) a v dubnu 1946 (v okruhu ministerstva výživy).

Závodním radám se přiznávalo široké spektrum práv na spolupůsobení: při kontrole vedení závodu, při přijímání zaměstnanců i účasti jejich zástupců na všech jednáních a schůzích orgánů správy závodu. Vedení závodu mělo povinnost zkoumat návrhy závodní rady a následně pak o nich s nimi jednat. Mnohdy však členové závodní rady i odboroví předáci nevynikali patřičnou odbornou způsobilostí, takže při rozhodování se spíše řídili politickými pokyny svých stran než ekonomickými kritérii. Začalo se ukazovat, že dekret o závodních a podnikových radách působí na ekonomické výsledky závodu spíše retardačně.⁶⁶

Do fungování znárodněného průmyslu se od počátku vnášela politická hlediska. Příčin neutěšených poměrů a nízkého pracovního výkonu ve znárodněném sektoru bylo hned několik.⁶⁷ Skutečností bylo, že do vedení znárodněných podniků se často dostali neschopní lidé bez odpovídající odborné kvalifikace a s chybějícími řídicími zkušenostmi, jejichž jedinou devizou byla politická legitimace. Značně demoralizujícím způsobem působily v podnicích závodní organizace politických stran, jejichž zakládání zahájili komunisté, k nimž se pak ostatní strany přidaly.⁶⁸ Nekompetentní vedení, ve snaze udržet se na vedoucích hospodářsko-řídicích postech, pak poslušně plnilo příkazy a pokyny svých politických stran. Znárodněné podniky se tak dostávaly do vleku závodních politických organizací. Nejsilnější pozice ve znárodněných podnicích získali komunisté a sociální demokraté; komunisté také vedle většiny závodních rad ovládali i Ústřední svaz průmyslu.⁶⁹

Poněkud specifická situace se vyvíjela v oblasti živnostenského podnikání, které v poválečné ekonomice zaujímalo nezastupitelné postavení.⁷⁰ Střední podnikatelské vrstvy představova-

⁶⁵ Do znárodněného sektoru byl převeden veškerý potenciál báňského průmyslu, 99 % průmyslu hutního a energetického, 75 % chemického a 72 % kovodělného. V rezortu výživy znárodněný sektor zahrnoval 70 % zaměstnanců cukrovarnického průmyslu, 29 % lihovarnického, 26 % pivovarského a sladařského, 13 % mlynářského a 10 % pracovníků výroby čokolády a cukrovinek. HLUŠIČKOVÁ, R. et al. (edd.): *Znárodnění 1945*. Sv. I. Praha 1982, s. XLVIII, LX–LXI. Podrobněji VRABEC, V.: *ROH a znárodnění 1945*. In: Odbory a naše revoluce. Sborník studií. Praha 1968, s. 139–168.

⁶⁶ Blíže BEINHAEUEROVÁ, A. – SOMMER, K.: *Mocenské pozice ve znárodněném průmyslu (1945–1948)*. In: Jech, K. (ed.): *Stránkami soudobých dějin. Sborník statí k pětadesátinám historika Karla Kaplana*. Praha 1993, s. 61–70. Masová propaganda KSČ i ROH, pohybující se v oblasti ideologických klišé (až na zcela ojedinělé výjimky), vydávala však účelová prohlášení o „úspěších prosperujících národních podniků“.

⁶⁷ Na sklonku roku 1946 pracovalo ve znárodněných podnicích 707 289 zaměstnanců, tj. 63,8 % osob činných v rezortu průmyslu.

⁶⁸ Poměr odborů k politickým stranám přednesl předseda ÚRO A. Zápotocký na její schůzi 6. listopadu 1945. A ČMKOS, f. ÚRO-Plen., k. 1, inv. j. 2.

⁶⁹ Ústřední svaz průmyslu byl jednou ze složek tzv. hospodářské samosprávy. Ve své činnosti navazoval na protektorátní Ústřední svaz průmyslu pro Čechy a Moravu. Ustavení generálních ředitelů ústředních orgánů jednotlivých národných průmyslových odvětví projednával poradní sbor ministra průmyslu, jehož členem byl vedle odborníků i A. Zápotocký. Tato skutečnost měla jistě vypovídací hodnotu o zpolitizování jednání tohoto orgánu. Blíže BEINHAEUEROVÁ, A. – SOMMER, K.: *Mocenské pozice ve znárodněném průmyslu (1945–1948)*. In: Jech, K. (ed.): *Stránkami soudobých dějin. Sborník statí k pětadesátinám historika Karla Kaplana*. Praha 1993, s. 70–74.

⁷⁰ Živnostenské podnikání v českých zemích představovalo po roce 1945 177 119 řemeslných podniků, 82 091 maloobchodních firem, 12 914 ambulantních živností, 2 502 zprostředkovatelských živností, 32 584 hostinských provo-

ly již před rokem 1945 významnou složku společnosti (byť za protektorátu značně oslabenou), i když v politickém systému si nevytvořily vlastní politickou reprezentaci a politicky inklinovaly k některé ze čtyř stávajících stran, případně se organizovaly ve stovkách stavovských organizací a spolků, jejichž prostřednictvím uplatňovaly svůj převážně profesní zájem. Všechny čtyři politické strany v českých zemích se snažily je podchytit zdůrazňováním pozitivního řešení právě problému těchto vrstev. Přitom nositelem základních zaměstnaneckých požadavků se snažilo být ROH; často se odboráři svými přístupy dostávali do drobných konfliktů se zaměstnavateli. V tomto vztahu se stále více odrážel i politický boj mezi jednotlivými stranami.⁷¹

Košický vládní program zaručoval podporu drobnému řemeslnickému a obchodnímu podnikání. Za zachování soukromého vlastnictví se jednoznačně stavěly národněsocialistická a zejména lidová strana; ta ráda vystupovala jako jediný garant zájmů středních podnikatelských kruhů.⁷² I odbory poskytovaly záruky drobným podnikatelům; společně s KSČ vycházely z představ dlouhodobějšího soužití znárodněného podnikání s živnostenským podnikáním a v tomto období ho doporučovaly neznárodnět.⁷³

Sociální otázky v programu odborů

Zvláštní pozornost byla od začátku věnována ve vedení odborů sociální politice. Už ve XIV. kapitole Košického vládního programu byly cíle sociální politiky podmíněny možnostmi obnoveného rozvráceného hospodářství, přičemž vycházely z nových premis, uplatňovaných v té době i v jiných zemích. Program zdůraznil, že „vláda je odhodlána položit základy velkorysé sociální politiky a sociální péče o všechny vrstvy pracujícího lidu měst a venkova“. Uvedený požadavek počítal se sociální ochranou všeho obyvatelstva, která měla být „postupně rozšířena i na samostatně hospodařící občany“.⁷⁴

Přitom se ROH začalo budovat na podobných základech, jak tomu bylo v protektorátní NOÚZ a ÚVZ, tedy na tuhém centralismu, i když formálně byla jednota založena na organizačním principu demokratického centralismu. V jednotných odborech nebylo místa pro odborovou socializaci, jak tomu bylo za první republiky s množstvím odborových centrál a organizací, které zastupovaly různé stavovské zájmy; tomu odpovídaly časté styky mezi dělníky a odboráři a řešení průmyslových konfliktů v jednotlivých podnicích navíc podporované tarifními smlouvami, ve

zoven a 9 645 dopravních závodů. Z úhrnného počtu 564 820 osob činných v řemesle bylo 167 686 samostatnými majiteli. *Statistické informace ÚSÚ*, řada 12, 1948, č. 2, s. 30–32; údaje získány ke dni 31. 12. 1946.

⁷¹ Blíže DEYL, Z.: *ROH, státní zaměstnanci a živnostníci v letech 1945–1948*. In: Odbory a naše revoluce. Sborník studií. Praha 1968, s. 207–216; DEYL, Z.: *Vývoj řemeslné výroby*. In: Některé problémy hospodářského vývoje Československa v letech 1945–1948. Sborník statí. Praha 1967, s. 87–99; MAREK, P.: *Živnostníci a obchodníci na prahu svobody*. In: Kokošková, Z. – Kocián, J. – Kokoška, S. (edd.): *Československo na rozhraní dvou epoch nesvobody*. Sborník z konference k 60. výročí konce druhé světové války. Praha 2005, s. 319–331.

⁷² V *Programu Československé národněsocialistické strany*, schváleném na sjezdu zastupitelstva strany 9. 12. 1945, se uvádělo: „[...] trváme na zásadě, že vedle zespolečenštění podniků státních, komunálních či družstevních mají i v řádně organizovaném socialistickém státě právo na život podniky soukromé.“ Svobodné slovo, 11. 12. 1945, s. 1–4. *Programové prohlášení Československé strany lidové* konstatovalo: „U řemeslníků a podnikatelů vůbec musí býti podporována iniciativa a chráněno podnikání, pokud je v souladu s veřejnými zájmy. Postátňování a zveřejňování podniků menších velikostí třeba prováděti jen ve výjimečných případech.“ Lidová demokracie, 10. 6. 1945, s. 1–2.

⁷³ Několikrát se k těmto otázkám vyslovil ve svých vystoupeních předseda ÚRO A. Zápotocký; dne 3. října 1945 v rozhlásovém projevu mj. uvedl: „Malé a živnostenské podniky zestátňovat nebudeme [...]. My zestátnění živnostenských podniků nepotřebujeme a nebudeme provádět.“ ZÁPOTOCKÝ, A.: *Po staru se žít nedá*. Praha 1948, s. 54–55. Po únoru 1948 však bylo všechno jinak.

⁷⁴ *Program československé vlády Národní fronty Čechů a Slováků, přijatý na prvé schůzi vlády 5. dubna 1945 v Košicích*. Praha 1945, s. 24–25.

velké míře přizpůsobenými místním pracovním podmínkám.⁷⁵ K odborové socializaci předmnichovské republiky patřilo maloprostorové organizační prostředí s nepřehledným množstvím malých a menších vysoce specializovaných jednotlivých oborů. V jednotných odborech nebylo pro toto vše místo.⁷⁶

Od samého počátku, zejména pak od nástupu komunisty A. Zápotockého do funkce předsedy ÚRO, razilo ROH zcela jiný směr odborové politiky, než tomu bylo v předchozím období.⁷⁷ Opouštěla se tradiční platforma bojů o mzdové požadavky, odbory začaly plně korespondovat s oficiální vládní politikou a doslova šly vládě „na ruku“, a to nejen při vysvětlování obtížné poválečné doby (obnova hospodářství, zásobovací obtíže, obava z inflace apod.). Současně na druhé straně očekávaly odbory ze strany vlády plnou podporu pro svou činnost; samy se pak deklarovaly za „nejspolehlivější oporu vlády“.

Police odborů byla velmi silná zejména v hospodářsko-sociální oblasti. Zástupci ÚRO byli dosazeni do Svazu průmyslu, kde tvořili až polovinu vedení, přičemž do tohoto orgánu schvalovala ÚRO i zástupce podnikatelů. Zakládání jednotných odborů vyzdvihovalo zejména „třídní moc“ dělnictva, které bylo symbolicky označováno jako „státní třída“. Odbory nepředstavovaly v řadách otázek „organizaci formální povahy“, nýbrž byly integrální součástí jejího sociálního života a jejího systému norem. To fakticky přinášelo úplnou degradaci požadavků na mzdová a sociálněpolitická opatření za pomoci i tak legitimních prostředků, jakými byly stávky. Mzdová a platová hladina, utvářená za okupace státní regulací a podle potřeb německého válečného hospodářství, byla v prvních měsících po květnu 1945 narušena. Státní mzdová politika byla prováděna prostřednictvím ministerstva ochrany práce a sociální péče za významné iniciativní účasti ÚRO; v období do konce listopadu 1945 se orientovala na zvládnutí živelného pohybu mezd a platů.⁷⁸

⁷⁵ Ke konci roku 1936 bylo v českých zemích evidováno 13 odborových ústředí (včetně německých odnoží) a čtyři čisté německé centrály; mimo ně fungovaly odborové organizace bez ústředí, přičemž celkový počet odborové organizovaných členů dosáhl čísla 2 183 436 členů. Blíže ČAPKA, F.: *Odbory v českých zemích v letech 1918–1948*. Brno 2008, s. 120–121.

⁷⁶ Blíže HEUMOS, P.: „*Výhrně si rukávy, než se kola zastaví!*“ *Dělníci a státní socialismus v Československu 1945–1968*. Praha 2006, s. 30–33.

⁷⁷ Blíže *Výzva ÚRO k rychlému vybudování závodních odborových organizací jako základu jednotného čs. odborového hnutí*. In: Jiša, V. et al. (edd.): *Vznik Revolučního odborového hnutí*. Sborník dokumentů z let 1944–1946. Praha 1977, s. 95–96. K uvedení A. Zápotockého do funkce předsedy ÚRO došlo na plenární schůzi tohoto orgánu dne 7. června 1945. Návrh prezidia přednesl sociální demokrat V. Cipro, generálním tajemníkem ÚRO se stal také sociální demokrat E. Erban. A ČMKOS, f. ÚRO-plen., 7. 6. 1945, k. 1, inv. j. 2. Ve vystoupení člena prezidia komunisty F. Jungmanna zazněla informace o jednáních zástupců ÚRO s vedením politických stran, na nichž došlo ke shodě v otázce vytváření jednotných odborů: „*Jednota odborů je stoprocentní a není dovoleno, aby některá ze stran budovala samostatné odbory.*“ Rozšířená ÚRO se skládala ze 17 členů, z toho bylo devět komunistů, šest sociálních demokratů a dva národní socialisté. NA, KSČ-ÚV, sv. 5, a. j. 116. Též *Práce*, 8. 6. 1945, s. 1. Antonín Zápotocký (1884–1957) byl český sociálnědemokratický funkcionář, po vzniku ČSR jeden ze zakladatelů levice v sociální demokracii a organizátor dělnických rad, později československý komunistický politik patřící ke Šmeralově skupině ve vedení KSČ. V letech 1922–1925 byl jejím generálním tajemníkem. Ve třicátých letech se stal představitelem komunistických Rudých odborů. Krátce po okupaci byl v dubnu 1939 zatčen při pokusu o ilegální přechod hranic do Polska a poté vězněn na Pankráci, v Drážďanech a nakonec v koncentračním táboře Sachsenhausen-Oranienburg. Po osvobození vykonával funkci předsedy ÚRO, po únoru 1948, na jehož přípravě i průběhu se aktivně podílel, se stal předsedou vlády ČSR. Po Gottwaldově smrti zastával v letech 1953–1957 funkci prezidenta republiky.

⁷⁸ Z podnětu ÚRO byly v tomto období zvýšeny mzdy horníků, zemědělských dělníků i mzdové sazby v textilním průmyslu (o 25 %) a byly provedeny mzdové úpravy v dalších 14 výrobních odvětvích. Vyhláškou č. 74 ze 4. července 1945 o mzdovém (platovém) zrovnoprávnění žen bylo stanoveno, že při rovnocenné pracovní činnosti obdrží ženy za stejné množství zhotovených výrobků stejnou odměnu jako muži. Blíže KALINOVÁ, L. – BRABEC, V.: *K některým stránkám vývoje struktury a postavení čs. dělnické třídy v letech 1945–1948*. In: *Odbory a naše revoluce*. Sborník studií. Praha 1968, s. 74–93.

Neméně důležité bylo také vyslání zmocněnců ÚRO do bankovních a ostatních peněžních ústavů.⁷⁹ Zástupce ÚRO zasedal i v Hospodářské radě vlády, později i v plánovacích orgánech. Odbory udržovaly neustálý kontakt s hospodářskými ministerstvy, která bez jejich stanoviska nemohla předložit vládě žádný návrh zákona týkajícího se hospodářské politiky státu a sociálních, pracovních či mzdových problémů. Účastnily se připomínkového řízení mezi jednotlivými ministerstvy. Samy také vypracovávaly a předkládaly návrhy či náměty a opatření k řešení ekonomických otázek (plány na obnovu výroby, návrhy dekretu o znárodnění potravinářského průmyslu a pojišťoven, později i návrhy na opatření týkajícího se průmyslových konfiskátů, na úpravy platů státních zaměstnanců, případně návrhy dalšího znárodnování). Mzdová politika směřovala od roku 1945 systematicky ke zvyšování platů nižších tarifních tříd.

Za hlavní podmínku sociálních jistot obyvatelstva Košický vládní program považoval zabezpečení práce a výdělků všem práceschopným občanům. Mzdy a pracovní podmínky měly být zajištěny kolektivními smlouvami a chráněny zákonem. Vládní program byl koncipován jako dočasný, proto také vysloveně neformuloval socialistické cíle; není v něm uváděno znárodnění (s nímž komunisté jistě počítali) a ani program národního pojištění.

Existenční tlak spojený s úpravou cen a mezd na konci roku 1945 stimuloval statisíce osob, včetně žen v domácnosti, k návratu nebo k novému zapojení do pracovního procesu v průmyslu. V prvních dvou poválečných letech (1945–1946) přišlo do řad dělnických profesí okolo 200 000 pracovníků, a to zčásti ze zemědělství (především šlo o zemědělské dělníky, hlavně z mladších věkových skupin). Stav zaměstnanosti v průmyslu se do konce roku 1946 ustálil a dosáhl zhruba 85 % předválečné úrovně.⁸⁰ Postupně se největším zdrojem pracovních sil stávaly ženy z domácností.⁸¹ Hospodářství stálo ještě také před daleko těžším úkolem: vybavit průmysl nejnovější technikou a technologií a uskutečnit přechod k moderní průmyslové společnosti.⁸²

V situaci všeobecného nedostatku základních životních potřeb obyvatelstva v prvních poválečných týdnech a měsících se dostaly do popředí otázky spravedlivého rozdělování majetku, pracovních a sociálních příjmů a sociálních služeb. Velkou popularitu si získaly právě návrhy na zavedení národního pojištění. Po návratu odborníků z exilu vycházely v odborném tisku, v časopisech *Sociální politika* a *Svépomoc*, studie o Beveridgově programu; stručný obsah této zprávy byl předložen i ÚRO.

Od léta 1945 probíhaly přípravy dalekosáhlého zákona o národním pojištění, přičemž odborníci přihlíželi k tradicím a možnostem Československa. Přípravné práce na reformě sociálního pojištění však byly složité. Narážely na obavy části politiků i některých pracovníků penzijních

⁷⁹ Tehdejší ministr průmyslu B. Laušman okomentoval tento stav slovy: „Během několika málo neděl odborové hnutí hluboko zasáhlo do vedení podniků, má své představitele v národních správách továren, spolurozhoduje v úřadech, bez souhlasu odborové organizace se v průmyslových organizacích a institucích nehne ani myš.“ RŮŽIČKA, K.: *ROH v boji za rozšíření moci dělnické třídy (1945–1948)*. Praha 1963, s. 25.

⁸⁰ Srov. KALINOVÁ, L. – BRABEC, V.: *K některým stránkám vývoje struktury a postavení čs. dělnické třídy v letech 1945–1948*. In: Odbory a naše revoluce. Sborník studií. Praha 1968, s. 57–64. K poměru početního stavu mezi dělníky a úředníky si připomeňme tyto údaje: V roce 1937 připadalo na jednoho úředníka asi devět dělníků, v roce 1945 byl poměr 1 : 6,1, k 1. květnu 1946 dokonce 1 : 5,6.

⁸¹ Podrobněji KALINOVÁ, L.: *Společenské proměny v čase socialistického experimentu. K sociálním dějinám v letech 1945–1969*. Praha 2007, s. 66–77.

⁸² S tím úzce souvisela otázka řízení pracovního trhu; s koncem války se zhroutil vybudovaný systém nucené práce v protektorátu. V českých zemích byly okupační normy v oblasti řízení práce likvidovány vládním nařízením č. 14/1945 Sb. ze 4. června 1945. Dosavadní úřady práce byly vládním nařízením č. 13/1945 Sb. zrušeny a nahrazeny sítí úřadů ochrany práce, která byla dobudována na přelomu let 1945 a 1946. V jejich pravomoci nebylo jen včleňování do zaměstnání, ale i mzdové otázky, živnostenská inspekce, pracovní lékařství a ostatní formy péče o pracující. Podrobněji PRŮCHA, V.: *Rozmístování pracovních sil a vývoj zaměstnanosti*. In: Některé problémy hospodářského vývoje Československa v letech 1945–1948. Sborník statí. Praha 1967, s. 24–43.

ústavů ze ztráty dosavadních pozic; podobně i státní a veřejní zaměstnanci se obávali omezení svých dřívějších privilegií. Postupně byla přijímána dílčí sociální opatření, která operativně reagovala na bezprostřední potřeby a požadavky obyvatelstva, zatímco zásadní, dlouhodobá systémová řešení se odkládala. K nim patřilo zajištění „sociální bezpečnosti“; tento pojem chápal Beveridge širěji než v politickém slovníku užívaný pojem „sociální jistoty“. Předpokládal nejen jistotu zaměstnání, minimálních sociálních dávek a vybraných sociálních služeb, ale i rozšíření demokratických práv občanů z politické oblasti do oblasti hospodářské a sociální.

V politické i laické veřejnosti byl tento pojem ztotožňován s užším pojmem „národní pojištění“. Přípravy na jeho zavedení však počítaly se zabezpečením všech skupin obyvatelstva a se zásadní změnou jeho správy. Vytvoření sociální pojišťovny namísto dřívějších desítek pojišťoven podle profesních skupin zaměstnanců ukázalo, že změny tohoto systému nebude možné uskutečnit okamžitě, ale jen v postupných fázích. Již 12. června 1945 rezoluce Škodových závodů jménem 50 000 zaměstnanců žádala vydání dekretu o národním pojištění, v němž by platila zásada, že vláda chce skutečně vybudovat „*nový spravedlivý společenský řád, a tím odstranit křivdy na sociálně nejslabších*“. Další rezoluce žádaly odstranit rozdíl v pojištění dělníků a státních zaměstnanců. Rovněž Jednotný svaz českých zemědělců v rezoluci z 30. listopadu 1945 požadoval, aby byli „*všichni hospodáři jednotně pojištěni*“ a aby sociální dávky byly jednotné pro všechny občany.⁸³ Ukazovalo se, že příprava národního pojištění se stávala velmi populární zejména mezi dělnictvem a zaujímal důležitá místa v jednáních ÚRO a v jeho komisích.⁸⁴

V tomto prostředí byly v tisku a zejména v některých publikacích uveřejňovány i teoretické otázky související se sociální tematikou.⁸⁵ Některé z nich upozorňovaly na to, že hospodářská a sociální opatření, včetně sociálního pojištění, nejsou u politiků a národohospodářů chápána jako přerozdělovací instrument, ale jen jako nástroj sociální spravedlnosti.⁸⁶ Tito a další autoři se kriticky vyslovovali i ke Košickému vládnímu programu; můžeme k nim počítat i levicově orientované ekonomy, kteří se vrátili z londýnského exilu, jako byli Ludvík Frejka a Josef Goldmann.⁸⁷ Mezi teoretiky a praktiky ve Státním úřadu plánovacím a v aparátu komunistické strany se již v té době a zejména pak při přípravě dvouletky začaly vyskytovat i rozdílné názory na hospodářský plán, včetně úlohy odborů při koncipování nového modelu „národního pojištění“. K situaci se kriticky vyjadřovali i mnohé osobnosti mezi kulturní inteligencí.

Na prvním místě bychom se mohli zmínit o Ferdinandu Peroutkovi.⁸⁸ Ten ve stati *Dědictví zdůraznil: „Dospěli jsme do stadia, kdy sociální otázku je třeba vyřešit, nebo zahynout.“*⁸⁹ Peroutka začal poukazovat na rizika levice, která spatřoval v nebezpečném sklonu k radikalis-

⁸³ A ČMKOS, ÚRO, f. Sociální pojištění, k. 1, a. j. 1/6, Rezoluce 1945.

⁸⁴ A ČMKOS, ÚRO, f. Sociální pojištění, k. 4, a. j. 3.1. Blíže KALINOVÁ, L.: *Společenské proměny v čase socialistického experimentu. K sociálním dějinám v letech 1945–1969*. Praha 2007, s. 62–65.

⁸⁵ Šlo např. o sborník statí vydaný Spolkem komerčních inženýrů JANKOVSKÝ, J. (ed.): *O naši sociální politiku. Kritické poznámky*. Praha 1947.

⁸⁶ Jeden z autorů kritických studií, ředitel nově ustaveného Vědeckého ústavu ÚRO J. Halbhuber, uvedl, že socialističtí národohospodáři neuznávají ekonomické souvislosti programu národního pojištění proto, že „*Keynes, Beveridge a jiní protagonisté pokrokové ekonomie nejsou nebo nebyli socialisty*“. Ve skutečnosti je autor považoval za radikálnější než naše „*levé úchylky*“. Blíže HALBHUBER, J.: *O nové hospodářství*. In: Jankovský, J. (ed.): *O naši sociální politiku. Kritické poznámky*. Praha 1947, s. 24. Před radikalismem varovali i další ekonomové, jako J. Macek nebo J. Krejčí.

⁸⁷ Blíže KALINOVÁ, L.: *Společenské proměny v čase socialistického experimentu. K sociálním dějinám v letech 1945–1969*. Praha 2007, s. 53–58. Ti a ještě další upadli později pro své kritické myšlení v nemilost a po únoru 1948 se většinou stali obětmi represí. Mnozí z nich byli nuceni se odmlčet nebo emigrovat. Vedle uvedených k nim patřil J. Macek, J. Krejčí, F. Němec a J. Hejda. Podrobněji HEJDA, J.: *Žil jsem zbytečně. Román mého života*. Praha 1991.

⁸⁸ Znamé jsou jeho komentáře ve vlivných periodících *Dnešek* a *Svobodné noviny* (od roku 1945 do začátku 1948 byl šéfredaktorem tohoto listu; v dubnu 1946 byl obnoven i týdeník *Dnešek*, místo dřívější *Přítomnosti*).

⁸⁹ *Svobodné noviny*, 23. 9. 1945.

mu. Ten podle něj vyplýval z toho, že „mnozí komunisté neprodělali potřebný přerod od opozičnosti k vládnutí, uměli politicky bojovat za znárodnění, ale nezvládli správu znárodněných podniků“. Podle něj se zajímali více o moc, o politickou spolehlivost vedoucích než o svoji schopnost podniky spravovat.⁹⁰

Postupně se měnily postoje i mnohých intelektuálů blízkých radikální levici, kteří propadli v prvním poválečném roce iluzi o politice komunistické strany. Propagační činnosti plně optimistických postojů napomáhaly bohatou mediální činností i odbory. Vedle ambiciózního deníku *Práce* vydávaly několik týdeníků, a jak již bylo uvedeno, měly i vlastní rozhlasové vysílání.⁹¹ V závodech začaly postupně fungovat závodní kluby, v mnohých z nich se objevila ochotnická divadla a kina. Všemi prostředky masového působení doslova „bubnovou propagandistickou palbou“ intenzivně působily na své členy. Na první poválečný rok jednotných odborů v českých zemích mělo velký vliv sociální hnutí, a to v době, kdy pod tlakem revoluční situace probíhaly zásadní vlastnické přeměny.

Summary

The Beginnings of the United Trade Unions in the Czech Lands in Post-War 1945 with a View to Social Issues

This study, based on extensive analysis of archive sources and the available specialised literature, gives a picture of the political and social situation in the Czech Lands in post-war 1945 from the viewpoint of the formation of a united trade union organisation. Within a short period of time, the Revolutionary Trade Union Movement formed became a rock of support for the communists who held the leading position in its control bodies, evidence of which is provided by the organisational structures of the unions that were established which took an entirely different form to the structures seen in the pre-Munich period. The author has focused attention, first and foremost, on clarification of the role played by the unions in two areas – in the fight to push through nationalisation and in the sphere of social politics. The way in which the united trade unions began to operate as the Czechoslovak Communist Party's “gear stick” to the workers can be documented in full in both these areas. The power cartel of the Czechoslovak Communist Party and the unions was seen to accept and support any conflicts arising only if they seemed compatible with their own political class goals.

⁹⁰ Svobodné noviny, 3. 3. 1946. Blíže KALINOVÁ, L.: *Společenské proměny v čase socialistického experimentu. K sociálním dějinám v letech 1945–1969*. Praha 2007, s. 102.

⁹¹ Vedle deníku *Práce*, týdeníku *ÚRO*, *Věstníku závodních rad*, *Informačních zpráv*, 22 svazových časopisů, 19 odborových a desítky závodních časopisů vydávalo ministerstvo práce a sociální péče další sociálně laděné časopisy, jako *Sociální revue*, *Svépomoc*, *Osídlení* apod.

